

Krytyczne wędrówki z Tove Jansson w głąb i wzwyż

Dymel-Trzebiatowska, H. (2024). *Przechadzki po Dolinie Muminków. Perspektywa filozoficzno-literacka*. Wydawnictwo UG.

Abstrakt:

Artykuł stanowi analizę i omówienie książki *Przechadzki po Dolinie Muminków. Perspektywa filozoficzno-literacka* Hanny Dymel-Trzebiatowskiej (2024), jednego z najważniejszych współczesnych opracowań poświęconych twórczości Tove Jansson. Recenzja podkreśla interdyscyplinarność i głębię interpretacyjną monografii, która łączy perspektywy literaturoznawcze, filozoficzne, psychologiczne, socjologiczne, genderowe i ekokrytyczne. Autorka recenzowanej książki odsłania wielowymiarowość muminkowego uniwersum – od ikonotekstowych relacji i ewolucji artystycznej Jansson, przez symbolikę postaci i motywów, aż po wątki związane z ageizmem, katastrofami naturalnymi i współczesnym aktywizmem społecznym. Recenzja ukazuje wyjątkowość metodologii Dymel-Trzebiatowskiej oraz jej wkład w rozwój światowej muminkologii, dowodząc, że przedstawiona monografia stanowi kluczowe, pionierskie ujęcie filozoficzno-literackie, które ujawnia aktualność i uniwersalność twórczości Jansson dla współczesnej humanistyki.

Słowa kluczowe:

ageizm, ekokrytyka, filozofia literatury, gender, ikonotekst, komiks, literatura dziecięca, Muminki, muminkologia, Tove Jansson

* Jarosław Płuciennik – prof. dr hab., profesor w Katedrze Teorii Literatury w Instytucie Kultury Współczesnej Uniwersytetu Łódzkiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują teorię narracji i storytellingu transmedialnego, dysneyzację i adaptacje animowane, fenomen kulturowy Muminków, analizę kognitywną, antropologię i etykę kultury, kulturoznawstwo, kulturową historię nowoczesności, historię wiedzy i uniwersytetów, kognitywistykę kultury. Kontakt: jaroslaw.pluciennik@uni.lodz.pl.

Critical Journeys with Tove Jansson: Depths and Ascents

Dymel-Trzebiatowska, H. (2024). *Przechadzki po Dolinie Muminków. Perspektywa filozoficzno-literacka*. Wydawnictwo UG.

Abstract:

This review article offers an in-depth analysis and discussion of Hanna Dymel-Trzebiatowska's (2024) *Przechadzki po Dolinie Muminków. Perspektywa filozoficzno-literacka* [Strolls through Moominvalley: A Philosophical–Literary Perspective], one of the most significant recent contributions to international Moomin studies. The author highlights the interdisciplinary and analytically sophisticated character of the monograph, which combines literary, philosophical, psychological, sociological, gender-oriented, and ecocritical approaches. Dymel-Trzebiatowska reveals the multifaceted nature of Tove Jansson's fictional universe, addressing iconotextual relations, artistic evolution, symbolic representations, and complex portrayals of characters and motifs. The reviewed book also offers pioneering insights into ageism, ecological catastrophe, and the contemporary political potential of Moomin narratives. This article argues that Dymel-Trzebiatowska's study significantly advances global scholarship on Jansson by demonstrating the philosophical and cultural relevance of the Moomin stories for 21st-century humanities.

Key words:

ageism, ecocriticism, philosophy of literature, gender studies, iconotext, comics, children's literature, Moomins, Moomin studies, Tove Jansson

P*rzechadzki po Dolinie Muminków. Perspektywa filozoficzno-literacka* Hanny Dymel-Trzebiatowskiej (2024) to bezsprzecznie jeden z najważniejszych i najbardziej przenikliwych wkładów w światową i polską muminologię. Ta dyscyplina ze wszech miar zasługuje na uznanie jako niezwykle wymagająca wieloaspektowa specjalizacja naukowa w ramach refleksji humanistyczno-społecznej. Ten kierunek myślenia powinien mieć miejsce nie tylko w subdyscyplinie literaturoznawstwa (badaniach literatury dziecięcej). Dwie najważniejsze biografie Tove Jansson napisano z różnych perspektyw dziedzinowych; ta pierwsza, autorstwa Boel Westin (2007/2012), jest głównie muminowa i skupiona na literackiej twórczości Jansson dla dzieci, druga natomiast została napisana z perspektywy sztuk plastycznych przez Tuuli Karjalainen (2014). Paul Savage i Janne Tienari (2024) opublikowali pracę, która przekonuje o konieczności wyjścia nawet poza humanistykę w stronę nauk społecznych; ponadnarodowa perspektywa ukierunkowana na komiksy jest widoczna w książce Mike'a Classona Frangosa (2021); w obszarze sztuk plastycznych uwagę przyciągają nie tylko publikacje związane z jubileuszową wystawą o raju

Jansson w Helsinkach (Harni, Huovinen, 2024), lecz także inne kluczowe prace autorstwa Tove Holländer (1983), Paula Gravetta (2022), czy Sirkego Happonena (2014, 2018); o filozofii w kontekście Muminków pisali zarówno Dymel-Trzebiatowska (2023) i Włodzimierz Pessel (2012), jak i Sara Heinämaa i Joonas Taipale (2018) oraz Hans Ruin (2018); z kolei o genialności Jansson pisał Evan James (2020); o karykaturach powstała już praca magisterska Kajsy Lindholm (2025); o 70 piosenkach autorstwa Tove Jansson wyszła niedawno książka Emmy Klingerberg (2025). W Polsce zajęto się również animacją *Opowiadań Muminków* w łódzkim studiu Se-Ma-For (Ciszewska i in. 2025). O tej niezwykle wieloaspektowości twórczości Jansson zdawano sobie już sprawę dawno, choć w ograniczonym zakresie, kiedy organizowano sesję literacką „Świat Muminków” w Gdańsku w 1994 roku (swoje wystąpienia o Jansson jako ilustratorce mieli m.in. Erik Kruskopf, Katarzyna Iwanicka czy Marjo Kylmänen), której pokłosem był tom zbiorowy pod redakcją Maryli Hempowicz (1995).

Autorka z imponującą przenikliwością i konsekwencją – zgodnie ze swoimi wcześniejszymi dokonaniem książkowymi i artykułowymi (Dymel-Trzebiatowska 2014, 2015, 2019, 2020, 2022, 2023a, 2023b, 2023c, 2024, 2025) – analizuje literacko-filozoficzne aspekty opowieści Jansson, wskazując na ich niezwykłą aktualność, głębię egzystencjalną oraz wielowymiarowość postaci i motywów. Przenikliwe interpretacje (Michułka, 2023) ukazują zarówno symbolikę domu czy teatru, jak i psychologiczne portrety postaci takich jak Mamusia Muminka (rozdział drugi), Buka (rozdział czwarty), czy Mała Mi, ukazana jako ironistka sokratejska wygłaszająca prawdy o posmaku dialogów Sorena Kierkegaarda. Bardzo istotny jest dla filozoficznej interpretacji Dymel-Trzebiatowskiej nie tylko kontekst krytyki genderowej, lecz także ekokrytyczna perspektywa czy refleksja nad ageizmem i normatywnością ról społecznych. Ciągłe nie dość podkreślania, że Dymel-Trzebiatowska czyni twórczość Jansson ze wszech miar aktualną i rezonującą ze współczesną wrażliwością rozproszonych po różnych platformach odbiorców.

Na szczególną uwagę zasługuje sposób, w jaki autorka integruje interdyscyplinarne podejście, łącząc analizę literacką z socjologią, psychologią, filozofią i edukacją humanistyczną. Wnikliwa analiza Małej Mi, Buki, Hatifnatów czy Mamy Muminka nie tylko ukazuje bogactwo interpretacyjne postaci, lecz także odsłania głębsze, uniwersalne przesłania, które Jansson subtelnie wplatała w swoje opowieści. Recenzowana publikacja w mistrzowski sposób odkrywa przed czytelnikiem ukryte sensy Doliny Muminków, czyniąc z niej filozoficzno-literacką przestrzeń dialogu z najważniejszymi dylematami współczesności. Jednocześnie jedną z największych wartości omawianej książki jest prezentowana w niej rzadka w Polsce świadomość i prezentacja ewolucji twórczości

Jansson. Jako twórczyni i artystka Jansson bowiem rozwijała się i rozwijała swoje fikcyjne światy w różnych mediach, m.in. korzystając z omawianych przez Dymel-Trzebiatowską komiksów. To doświadczenie wiele zmieniło, stanowiąc zresztą kontynuację juveniliów artystki, która jako dziecko ilustrowała i kreowała pierwsze swoje komiksy.

Warto także podkreślić, że metodologia Dymel-Trzebiatowskiej jest na wskroś elegancka: z jednej strony napotkać można odniesienia do klasyki analiz i interpretacji tzw. literatury dziecięcej (Bettelheim, 1976/1985; Nikolajeva, 2000), z drugiej strony czytelnik znajdzie wsparcie niezwykle zajmujących rozważań autorki w podejściach Pierre'a Bourdieu (2001, 2004), Martina Bubera (1992), Jacques'a Derridy (w rozmowie z Małgorzatą Kowalską i Jerzym Nicikowskim, 1998; 2006), Izabeli Dąbskiej (1971) czy Ludwika Wittgensteina (1997). A w tle nie będą zaskakiwać oczywiście także klasyczne publikacje muminkologiczne autorstwa Westin (2007, 2014) czy Karjalainen (2014), tudzież teksty Marii Kamieńskiej (1971) i Olgi Tokarczuk (2019).

Autorka omawianej książki swobodnie porusza się w obszarach języka szwedzkiego, angielskiego i polskiego. Choć w tej pracy nie ma już rozważań translologicznych obecnych ekstensywnie w poprzednim opracowaniu Dymel-Trzebiatowskiej (2019), to zdarzają się fragmenty eksperckiego odniesienia do języka oryginału (np. fenomenalna historia o ewolucji Hemulenów, czyli Paszczaków z Gapinderów).

Metodologicznie praca zwraca uwagę na sprawne analizy tzw. lektury kompleksowej polegającej na uwzględnieniu tekstu i ilustracji; w tym kontekście Dymel-Trzebiatowska porządkuje wiele, kiedy omawia ikonotekstowe relacje tworzące rozległy ich zasięg: symetryczną, dopowiadającą i kontrapunktową. W książce znajdziemy także wspaniały opis strategii artystycznej Jansson: ilustracja stanowi jedynie sugestię, np. bezgraniczna piękność twarzy panny Migotki ma być konkretyzowana wyłącznie przez samo czytające dziecko. Monografia, cechująca się wysokim poziomem wiedzy, wnikliwością oraz precyzji analityczno-interpretacyjnej, została podzielona na kilkanaście starannie opracowanych rozdziałów, które koncentrują się na takich zagadnieniach, jak: motyw domu, doksa, przymus symboliczny, milczenie jako znaczący gest, ironia, funkcja teatru, samotność i lęk, perspektywa ekokrytyczna, ujęcie genderowe, narracje wizualne, komiksy, książki obrazkowe i znaczenie ilustracji. Autorka w mistrzowski i hermeneutyczny sposób podejmuje kluczowe dla uniwersum Muminków tematy, ujawniając ich głębszy sens. Jej wyważony i przejrzysty wywód odznacza się naukową dojrzałością, spójnością metodologiczną, erudycją oraz bogactwem argumentacyjnym, a całość odnosi się do szerokiego zakresu interdyscyplinarnej literatury przedmiotu.

Książka Dymel-Trzebiatowskiej ma również rewelatorską wartość w kontekście współczesnej refleksji nad ageizmem, stanowiąc jeden z pierwszych tak kompleksowych głosów w polskim literaturoznawstwie, który dostrzega i problematyzuje kwestię wieku w twórczości Jansson. Choć opowieści o Muminkach pozornie unikają bezpośrednich odniesień do starości, autorka monografii z wrażliwością i precyzją filologiczną wydobywa z tekstu ślady lęków, refleksji i niepokojów związanych z upływem czasu oraz wskazuje przy tym na subtelne, nieoczywiste sposoby, jakimi posługuje się Jansson, konstruując literackie obrazy starzejących się postaci. Szczególnie interesujące jest rozpoznanie, że postać wuja Truja — symbolicznego uosobienia starości — wymyka się stereotypom, ukazana została z humorem, dystansem i czułością, a jej cechy nie są obarczone negatywną konotacją, lecz stają się częścią afirmatywnego, włączającego świata Doliny Muminków. Dymel-Trzebiatowska pokazuje, że mimo braku wyrazistej obecności postaci „starych” w sensie dosłownym, muminkowe uniwersum nie jest wolne od tematyzacji wieku, a jego symboliczne reprezentacje mogą stać się ważnym głosem w toczącej się współcześnie debacie na temat dyskryminacji ze względu na wiek. Książka ta nie tylko wprowadza pojęcie ageizmu do interpretacji literatury dziecięcej, ale również zachęca do szerszej refleksji nad etyką postrzegania starości w kulturze. Analiza badaczki rzuca nowe światło na twórczość Jansson jako autorki głęboko zaangażowanej w problemy egzystencjalne, zdolnej do krytycznego dystansu wobec społecznych stereotypów i uproszczonych klasyfikacji, w tym także tych dotyczących starzenia się i starości. O tej, jakże skandynawskiej, perspektywie dziecięcej pisano już wiele.

Publikacja Dymel-Trzebiatowskiej odsłania również niezwykle trafną i dalekowzroczą diagnozę dotyczącą tematyki zmian klimatycznych i katastrof naturalnych, obecnych w opowieściach Jansson w formie symbolicznej i sugestywnej. Autorka, podążając za interpretacjami Michała Czajkowskiego, wskazuje, że Jansson nie oferuje racjonalnych wyjaśnień katastrof – postaci nie mają nad nimi kontroli, a ich jedyną odpowiedzią pozostaje adaptacja do nowych warunków. Takie ujęcie nie tylko uwypukla egzystencjalny wymiar tych opowieści, lecz także implikuje fundamentalne pytanie o ograniczoną sprawczość człowieka wobec sił natury, co z dzisiejszej perspektywy można odczytać jako proroczy komentarz wobec realiów kryzysu klimatycznego. Wyjątkowość tej interpretacji znajduje potwierdzenie we współczesnej kulturze popularnej: jednym z wymownych przykładów jest wykorzystanie fragmentów animacji *Kometa nad Doliną* (1981) w teledysku islandzkiej artystki Björk (2010), która sięgnęła po ten materiał ikonograficzny jako ilustrację niepokojów związanych ze współczesną katastrofą klimatyczną. To twórcze

przetworzenie muminkowej narracji w kontekście współczesnego ekologicznego lęku podkreśla jej uniwersalność i profetyczny charakter. Jak zauważa Dymel-Trzebiatowska, w świecie Muminków katastrofy – choć zagrażające – nie niszczą podstaw wspólnoty, lecz stają się impulsem do przebudowy relacji, do szukania bliskości, ochrony i pocieszenia, które symbolicznie oferuje rodzina. W ten sposób książka ukazuje, że Jansson nie tylko przewidziała wiele z dzisiejszych tematów debaty publicznej, takich jak ageizm czy kryzys klimatyczny, lecz także potrafiła opowiedzieć o nich w sposób dostępny, metaforyczny i zarazem głęboko poruszający – również dla współczesnego czytelnika XXI wieku.

Na szczególną uwagę zasługuje refleksja Dymel-Trzebiatowskiej nad współczesnym politycznym potencjałem narracji muminkowej, zwłaszcza w kontekście protestów ulicznych i działań aktywistycznych. Autorka zauważa, że postacie i symbole z uniwersum Jansson są coraz częściej wykorzystywane jako narzędzia ekspresji w przestrzeni publicznej, stając się nieoczekiwanym, lecz niezwykle nośnym medium sprzeciwu i obywatelskiego zaangażowania. Muminki – pozornie apolityczne i wpisane w świat dzieciństwa – zaczynają funkcjonować jako ikony łagodnej, lecz stanowczej rewolty: obrońcy praw mniejszości, głosu kobiet, ekologicznej odpowiedzialności czy sprzeciwu wobec autorytarnych tendencji.

Dymel-Trzebiatowska ukazuje, jak teksty Jansson – pełne wartości takich jak empatia, wolność, autonomia i troska o wspólnotę – zyskują nowe życie w dyskursie społecznym, stając się kodem kulturowym odczytywanym przez kolejne pokolenia w kontekście aktualnych napięć politycznych. Muminki pojawiają się na transparentach, w hasłach, memach i grafikach protestacyjnych, niosąc przesłanie, które łączy estetyczną łagodność z etycznym niepokojem.

Omawiana monografia nie tylko analizuje literacki fenomen serii Jansson, lecz także dokumentuje jej podziwu godną zdolność do ewolucji i dźwięcznej relacji ze współczesnymi formami zaangażowania społecznego – czyniąc z Muminków zarówno obiekt badań, jak i żywy element kultury oporu. Dymel-Trzebiatowska udowadnia, że *Muminki* są czymś więcej niż tylko literaturą dziecięcą – to pełnowymiarowy świat filozoficznych refleksji, egzystencjalnych pytań i społecznych diagnoz. Autorka unika stereotypów i sztampy, tworząc analizę świeżą, oryginalną i głęboko refleksyjną, czym przypieczętowała swoją renomę jako najważniejsza współczesna muminkolożka w Polsce. To lektura obowiązkowa dla każdego badacza, miłośnika Muminków i literatury filozoficznej.

Bibliografia

- Bettelheim, B. (1985). *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, t. 1, (D. Danek, tłum.). PIW. (wyd. oryg. 1976).
- Bourdieu, P. (2001). *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. (A. Sawisz, tłum.). Oficyna Naukowa. (wyd. oryg. 1992).
- Bourdieu, P. (2004). *Męska dominacja*. (L. Kopcewicz, tłum.). Oficyna Naukowa. (wyd. oryg. 1998).
- Buber, M. (1992). *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*. IW PAX.
- Ciszewska, E., Hofelmajer-Roś, A., Pabiś-Orzeszyna, M., Szul, S. (red.). (2025). *Społeczne światy Studia Małych Form Filmowych „Se-Ma-For” w Łodzi*. Wydawnictwo UŁ.
- Dąbska, I. (1971). O funkcjach semiotycznych milczenia. *Studia Semiotyczne*, 2, 77–88.
- Derrida J. (2006). *L'animal que donc je suis*. Galilée.
- Derrida, J., Kowalska, M., Niecikowski, J. (1998). O człowieku i zwierzęciu, Marksie i żałobie. (M. Kowalska, tłum.). *Przegląd Filozoficzny*, 1(25), 5–15.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2014). *W poszukiwaniu odrobiny pocieszenia. Bibliotera-peutyczny potencjał utworów Astrid Lindgren z perspektywy narratologii i psychoanalizy literackiej*. Wydawnictwo UG.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2015). Dla dzieci czy dla dorosłych? O dwuadresowości w literaturze dziecięcej na przykładzie książek o Muminkach Tove Jansson. W: M. Antczak, A. Walczak-Niewiadomska (red.), *Książki w życiu najmłodszych* (s. 13–24). Wydawnictwo UŁ, Wydawnictwo SBP.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2019). *Filozoficzne i translatoryczne wędrówki po Dolinie Muminków*. Wydawnictwo UG.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2020). The dilemma of double address: Polish translation of proper names in Tove Jansson's Moomin books. W: J. Dybiec-Gajer, R. Oittinen, M. Kodura (red.), *Negotiating translation and transcreation of children's literature: From Alice to the Moomins* (s. 163–175). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2433-2_10.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2023a). *Philosophical and translational wanderings in Moominvalley*. Peter Lang.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2023b). Genealogia Muminków w genealogicznej ramie. Czy muminkowe książki to saga?. *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, 66(1), 181–190. <https://doi.org/10.26485/ZRL/2023/66.1/2>.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2023c). Zielony aktywizm. Wizerunek Greta Thunberg w książkach obrazkowych na szwedzkim rynku wydawniczym. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 18(4), 69–80. <https://doi.org/10.35765/eetp.2023.1871.05>.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2024). Moomins take the floor: Finnish trolls in contemporary mass social (media) events. *Children's Literature in Education*, 55(2), 313–328. <http://doi.org/10.1007/s10583-022-09497-6>.

- Dymel-Trzebiatowska, H. (2025). Doksyczny obraz Mamusi Muminka. Próba reinterpretacji postaci. *Perspektywy Kultury*, 2(49), 252–263. <http://doi.org/10.35765/pk.2025.4902.16>.
- Frangos, M. C. (2021). Feminist and queer aesthetics in Tove Jansson's Moomin comics. W: K. B. Fägersten, A. Nordenstam, L. Romu, M. W. Wictorin (red.), *Comic art and feminism in the Baltic Sea Region: Transnational perspectives* (s. 151–168). Routledge.
- Gravett, P. (2022). *The Illustrators. Tove Jansson*. Thames & Hundson.
- Happonen, S. (2014). Parties as heterotopias in Tove Jansson's Moomin illustrations and texts. *Lion and the Unicorn*, 38(2), 182–199.
- Happonen, S. (2018). The Dancing Moominvalley: A choreographic view on Tove Jansson's illustrations and texts. *Nordiques*, 35, 55–73.
- Harni H., Huovinen, T. (red.). (2024). *Tove Jansson – Paratiisi / Paradiset / Paradise*. HAM and Förlaget.
- Heinämaa, S., Taipale, J. (2018). Introduction: Phenomenological approaches to Tove Jansson's fiction. *SATS*, 19(1), 1–4.
- Hempowicz, M. (red.). (1995). *Świat Muminków. Materiały z sesji literackiej, Gdańsk, 26–27 maja 1994*. Nadbałtyckie Centrum Kultury.
- Holländer, T. (1983). *Från idyll till avidyll. Tove Janssons illustrationer till mumimböckerna*. Finlands Barnboksinstitut.
- James, E. (2020). Tove Jansson's genius: The radical imagination that built the visionary world of the Moomins. *Yale Review*, 108(2), 192–201.
- Kamińska, A. (1971). Traktat o historii Muminków. *Twórczość*, 3, 84–90.
- Karjalainen, T. (2014). *Tove Jansson: Work and love* (D. McDuff, tłum.). Penguin Books.
- Klingerberg, E. (2025). *Detta är min målarsång. Tove Jansson och musiken*. Förlaget.
- Lindholm, K. (2025). *Den modiga karikatyristen – En retorisk bildanalys av Tove Janssons skämtteckningar i Garm före och under andra världskriget* [praca magisterska]. Åbo Akademi.
- Ługowska, J. (2012). „Przyjdzie kometa, machnie ogonem i wszystko diabli wezmą”. Od ludowych wyobrażeń do Tove Jansson. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Colloquia Anthropologica et Communicativa*, 5, 441–456.
- Michulka, D. (2023). Filozofia życia ad usum Delphini? Jak ośwoić lęk w poszukiwaniu szczęścia — bohaterowie sagi o Muminkach wobec zagrożenia i katastrofy. Na marginesie książki Hanny Dymel-Trzebiatowskiej *Filozoficzne i translatorskie wędrówki po Dolinie Muminków* (Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2019). *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, 66(1), 333–345.
- Nikolajeva, M. (2000). *From mythic to linear: Time in children's literature*. ChLA, Sca-recrow.
- Pessel, W. K. (2012). Gdy kulturoznawca zamienia się w Paszczaka... Problemy katastrofy w Dolinie Muminków. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Colloquia Anthropologica et Communicativa*, 5, 457–476.

- Ruin, H. (2018). Tove Jansson, Nietzsche and the poetics of overcoming. *SATS*, 19(1), 69–87.
- Savage, P., Tienari, J. (2024). *Moomin management: Redefining generosity*. Bristol UP.
- Tokarczuk, O. (2019, 10 października). Psychologia według Muminków. *Charaktery*. <https://charaktery.eu/arttykul/psychologia-wedlug-muminkow>.
- Westin, B. (2007). *Tove Jansson: Ord, bild, liv*. Schildt.
- Westin, B. (2012). *Tove Jansson. Mama Muminków* (B. Ratajczak, tłum.). Marginesy. (wyd. oryg. 2007).
- Westin, B. (2014). *Tove Jansson: Life, art, words: The authorised biography* (S. Mazzarella, tłum.). Sort of Books.
- Wittgenstein L. (1997). *Tractatus logico-philosophicus*. WN PWN.